

Araştırma Makalesi / Research Paper

SİBİRYA HALKLARININ ÇALGI ALETLERİ

Georgiy İvanoviç BLAGADATOV*

Çeviren: Atilla BAĞCI**

Öz

Bu çalışmada Sibirya halklarının çalgı aletleri konu edinilmekte, dinî ritüellerde kullanılan çalgı aletleri ise çalışma çerçevesinin dışında tutulmaktadır. Özellikle Sibirya'nın Türk halkları Altaylılar, Hakaslar, Tuvalar, Yakutlar ve diğer Türk halklarının çalgı aletlerine ait sıra dışı ve ilgi çekici bilgiler yer almaktadır. Türk destan geleneğinde farklı türlerdeki çalgı aletleri önemlidir. Günümüzde Sibirya'nın Türk halkları ve diğer komşu halkların modern müzik icraları ve orkestralarında kullanılan birçok enstrümanın atası (prototip) sayılan çalgı aletlerinin orijinallerine dair bilgiler herkesin ilgisini çekecektir.

Çalgı aletleri telli, üfleli, vurmali ve kendi kendine ses çıkarıcılar gibi yapıları ve icra tarzlarına göre birkaç gruba ayrılmaktadır; ayrıca her grup da kendi içinde icra yöntemi bakımından farklılık göstermektedir: örneğin, telli bir çalgı aleti yay ile *pizzicato*, yani teller parmakla çekilerek ya da *şelpe* tarzı olarak bilinen parmakla sadece tele dokunarak çalınabilmektedir. Üfleli çalgılarda da havayı çalgı aletine üfleterek veya tam tersi icracının havayı kendi içine çekmesi şeklinde farklı icra tarzları görülmektedir. İcra bağlamlarına göre de bazı farklılıklar görülmektedir,

Geliş Tarihi/ Date Applied: 05.07.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 20.09.2021

Makalenin Künyesi: Blagadotov, G. İ. (2021). "Sibirya Halklarının Çalgı Aletleri" (Çev. Atilla Bağcı). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 489-514.

DOI: 10.24155/tdk.2021.193

(1958) "Muzikal'nye Instrumentı *Narodov Sibiri*", Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii, Nauçniye Stati, Tom 18, İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskova-Leningrad. – yayımlanmıştır. Özetler çevirmen tarafından hazırlanmıştır.

* Müzisyen, orkestra şefi, pedagoğ, araştırmacı, derlemeci. Doğum 1904 Krasnoyarsk, ölüm 1982 Leningrad. SSCB

** Dr., Halk Bilimci, atilla_bagci@hotmail.com Antalya / Türkiye

ORCID ID: ORCID:0000-0002-8702-531X

örneğin kimi çalgı aletlerinin bayram kutlamalarında, kimilerinin sıradan vakitlerde, kimilerinin ise avlarda hayvanların seslerini taklit etmek amacıyla kullanıldığı; bazılarının ancak usta icracılar tarafından, bazılarının ise herkes tarafından çalınabildiği; epik türkülerin (destanların) anlatılmasında çalgı aletinin melodisinin eşlik ettiği, kimi zamanda sözsüz olmak üzere sadece çalgı aletinin melodisinin dinlendiği görülmektedir.

Çalgı aletleri yapıldıkları malzemeler ve yapılış yöntemleri, kendilerine has özellikleri, icra tarzları ve bağlamları, akort yöntemleri ve çıkardıkları sesler bakımından incelenmekte, Sibirya'nın Türk halkları ve diğer komşu halkların çalgı aletlerinin birbirleri ile taşıdıkları ortak özellikler de ele alınmaktadır.

Bazı çalgı aletlerinin ses kalitesinin ve icra alanlarının iyileştirilmesi-ne yönelik çalışmalar yapıldığı, ender rastlanan aletlerin ise en kısa sürede detaylı şekilde ses kayıtlarının alınması ve özelliklerinin tespit edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Sibirya, Hantı-Mansi, Koryak, Hakas, Yakut, davul, topşur, komıs, vargan, balalayka, flüt.

Musical Instruments of the Peoples of Siberia

Abstract

This work encompasses the topic of Siberian musical instruments outside the framework of their use in religious rituals. The paper contains interesting information about the instruments of the Siberian Turkish peoples namely as Altays, Hakkas, Tuvans and Yakuts and the musical tools indigenous to these people. In the Turkish epic tradition, different instruments have importance. Today's Siberian Turkish people and their surrounding people's instruments used in modern music performances and orchestras and instruments considered prototypes will draw attention of everyone.

Percussion instruments can be divided into several groups: stringed, woodwinds, percussion and self-playing. Only, each group of instruments has different ways of being played; for example – one might play the stringed instrument in different ways - with a bow, or by using the pizzicato (by plucking the instrument with one's fingers), or *shelpe* - by percussive tapping. Woodwind instruments also had some variations, some of these musical instruments were played by exhaling, i.e. blowing into them, and other instruments were played by inhaling. As an example of the diversity of the instruments, some people played these instruments for festival celebrations, some in their daily lives, some used the instruments during a hunt to imitate the noises of various animals, some instruments could be played by everyone, and some were used in epic tale songs (musical sagas) here the instrument was chosen to accommodate the story being told.

In this study, the way the instruments were made, the materials they were made of and their particular specifications, their way of being played,

structures, their ways of tuning, and the kinds of sounds they produced are studied. It is clear to see that Siberian's Turkish and other neighbouring people's instruments resemble each other in many ways.

Some instrument's sound quality and playability have been improved. This work also touches on the need to quickly make recordings of the rarest of these instruments to establish and preserve them.

Keywords: Siberia, Khanty-Mansi, Koryak, Hakas, Yakut, drum, topshur, komis, vargan, balalaika, flute.

Sibiryaya halklarının çalgı aletlerinin incelenmesi farklı açılardan önem arz edebilir. Bu halkların müzik sanatlarının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar; ülkemiz halklarının tüm alanlarda ortaya koydukları yaratıcılık faaliyetleri ise, incelemek için önemli konulardan birini teşkil etmektedir.

Bu inceleme pratik bir anlama da sahip olabilir. Günümüzde çok sayıda birliklerde ve muhtar cumhuriyetlerde halk müziği aletleri bir hayli yaygındır. Müzikteki icra niteliklerini iyileştirmek ve çalgı aletlerini geliştirmek için büyük bir çaba yürütülmektedir. Millî sanatın propagandasını yapan ve ayrıca çok iyi bilinen halk müziği çalgı aletleriyle klasik müzik ve çağdaş bestecilerin eserlerinin icra edilmesine olanak sağlayan bağımsız ve profesyonel müzik toplulukları kurulmaktadır.

Geçen asrın sonunda Rusya'da V. V. Andreyev, Büyük Rus Orkestrasını (Bol'şoy Rossiyskiy Orkestr) kurmuş, ülkenin diğer cumhuriyetlerinde ise bu ancak devrimden sonra gerçekleşmiştir. Eğer Sibiryaya halklarının durumuna bakarsak birkaç istisna dışında (örneğin, Buryat Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Tuva Otonom Bölgesi vd.) bu problem çözüme kavuşturulmayı beklemektedir.

Konumuz halk müziği çalgı aletleri ve bundan dolayı da dinî geleneklerin icrasında kullanılanlara (örneğin, şaman davulu gibi) değinmeyeceğiz. Akriba halkların ortak çalgı aletlerine sahip olduğu durumlarda ise, söz konusu çalgı aletlerinin müşterek tasvirlerini vereceğiz (örneğin, Hantı, Mansı, Altay halkları ve diğerleri gibi). Bu yaklaşım, gereksiz ve aşırı detaylardan kaçınmamıza yardımcı olacaktır.

SSCB Bilimler Akademisi Muzey Arheologii i Etnografii (MAE)¹ SSCB Halkları Devlet Etnografya Müzesi ve Devlet Tiyatro ve Müzik Araştırmaları Enstitüsünde bulunan koleksiyonların incelenmesi sırasında elde edilen bilgiler genel itibarıyla söz konusu makalenin materyallerini oluşturmaktadırlar. Bunun yanı sıra çalışma için bazı yazılı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

1 MAE: Muzey Arheologii i Etnografii - Antropoloji ve Etnografya Müzesi (ç.n.)

Hantı (Ostyaklar) ve Mansilerin (Vogullar) dâhil olduğu Ugor halkları gurubu kendine özgü çalgı aletlerine sahiptir. Bu çalgı aletlerinden en bilinen ve yaygın olanı “tor-sapl-yüh” tür (resim 1). Bu alet *arp*’a benzeyen çok telli pizzicato (çekmeli) bir çalgı aletidir. Dış görünüşü ile uzun boyunlu bir kuşu andırır *tor-sapl-yüh*, (tercümesi “tahta turna boynu” şeklindedir). Bu ismin varyantları: *hotol* (kuğu), *narista-ih-hoton*, *torop-yüh*, *dernobor* şeklindedir. Bu çalgı aletinin gövdesi ağaçtan oyulmuş olup uzunluğu yaklaşık 70-90 cm kadar; ağacın alt veya üst kısmından oyulur. Açık olan yukarı veya aşağı kısım uygun şekilde tahta *deka*² (kapak) ile kapatılır. İnce ucu bazen lota (Tatlısu gelinciği) derisinden bir şerit ile birleştirilir. Gövdenin bir ucu yukarı doğru kıvrılır ve boyun kısmını oluşturur. Turna boynu ile olan benzerliğini artırmak amacıyla ucuna kuş kafası figürü oyulur. Üst kapakta iki veya daha fazla rezonatör (yankılayıcı) deliği olur. Üst kapağın ortasında boylu boyuna tellerin bağlandığı “tan” (tahta çita) yer alır; genellikle teller bakırdan olur. Teller, keman anahtarı (burgu) yardımıyla boyun ve kapak arasında yanlamasına bir şekilde sıkıştırılır. Tellerin sayısı farklı olabilir: 5’ten 9’a kadar, ama genellikle 8 tel olur. Teller majör gam ahenginde akort edilir. Teller elle kısaltmaya uygun değildir, bundan dolayı da çalgı aletinin ses düzeni/nota sayısı genellikle tel sayısına uygun şekilde sekiz nota ile sınırlıdır. Gövde uçları ve boyun kısmının sağlamlığı için bazen “kis” (eğik bir çubuk) yerleştirirler. Onun için bir enstrüman alırlar. *Tor-sapl-yüh* çalınırken sağ elin veya sağ ayağın altına yerleştirilir, sol el ile de çalınır, sağ başparmak ise her zaman iki alt telden birine basar. Enstrümanın sesi *gusli*³ sesini andırır.

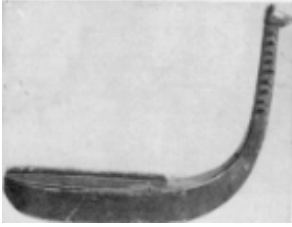
Hantı ve Mansilerde yaygın olan bir diğeri telli çalgı aleti de “nars-yüh” tür (resim 2), Rusça “oyunan/çalan ağaç” anlamına gelmektedir. Bu da çok telli pizzicato çalgı aletidir; gövdesi 100 cm kadar, kayak şeklinde olup köknar ağacından oyulmuştur. Tekne/gövdenin bir ucu sivridir, diğeri ucu ikiye ayrılmıştır ve sağlam olması için teller enine bağlanmıştır. Ses tablası üzerinde haç şeklinde bir rezonatör deliği bulunur.⁴ İki kenarına yeterli yükseklikte dayanak bulunur (bazen de bir tane konulur). Teller geyik bağırsağı veya bakırdan yapılır. Bazen balık zambına bulanmış geyik bağırsaklarından yapılmış tellere de rastlanmaktadır. Tellerin bir ucu bağırsak kirişi veya kalın bir ipe gövdenin sivri ucuna bağlanır, diğeri uçları ise küçük bir tahta çubuk veya kuş kemikleri yardımıyla kirişe sarılır; döndürülerek akort için gerekli gerginlik sağlanır. Daha geç dönemlere ait

2 Çalgı aletinin alt ve üst kapağı (ç.n.).

3 Bilinen en eski çok telli Rus çalgı aletidir. Çalgı aletinin kökeni bilinmemekle birlikte Bizanslılar aracılığıyla Yunanların *kitharasi*’nden geldiği düşünülmektedir. Letonya’da *kokles*, Litvanya’da *kankles*, Finlandiya’da *kantele*, Estonya’da *kusle* olmak üzere benzerleri de bulunmaktadır (ç.n.).

4 Rezonatör deliği olmadan da çalgı aletlerine rastlanır: onlarda gövdenin içinde birkaç tane tüfek saçması veya küçük çakıl taşı yerleştirilir ki, sarsıldığında hafif ses çıkartırlar (ç.n.).

örneklerde normal burgulara rastlamak mümkündür. Tel sayısı 3-5 adettir; tellerin düzeni beş nota aralığında olup, daha ziyade “minör diyez”dir. Enstrüman iki elin parmaklarıyla çalınır. Daha iyi ses çıkarmak için küçük düz bir levha görünümünde *pena* kullanılır. *Nars-yüh*'te teller parmakla kısaltmaya uygun değildir; çalınan melodilerin diyapozonu⁵ genellikle beş nota aralığı dışına çıkmaz. Etkin tonlar: birinci derece ve üçüncü derecede bir buçuk ton ses ölçüsündedir. *Nars-yüh*'ü genellikle sadece erkekler çalar. Bu çalgı aletinin *şangur*, *sangulya*, *sanguln*, *sannelnup*, *sankulitap*, *şangalton* gibi başka adları da bulunmaktadır. Daha küçük ölçüdeki benzer çalgı aleti *narkos-yüh* diye adlandırılmaktadır.

resim 1. *Tor-sapl-yüh*.

resim 2. *Nars-yüh*

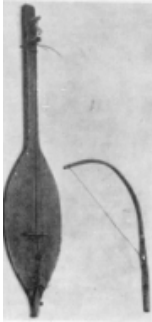
“*Nerp*” (resim 3) nispeten daha az yaygın olan bir çalgı aletidir. Bu armuda benzer gövdesi ve boyun/sap kısmı ile telli bir çalgı aletidir. Uzunluğu yaklaşık 60 cm, boyun kısmı 30 cm ve gövdenin genişliği 14 cm kadardır. Gövde genellikle çam ağacından oyulur. Tahta olan üst kapakta fazla büyük olmayan birkaç tane oval rezonatör veya haç şeklinde bir tane delik olur. Tek tel (bazen iki) olur; at kılı veya geyik sinirinden yapılır. Aşağı ucun gövdeye deri düğüm yardımıyla sabitlenir. Üst ucunda çalgı aletinin boyun kısmına yine geyik siniriyle yapılan bir bağ ile bağlanır. Aletin arşesi (“sede” veya “nerne-yüt” – çalma yayı) yay görünümündedir. Arşenin bir ucunda dört kenarlı bir tutamak olur. Çalgı yayının teli, enstrüman gövdesinin arka kısmına küçük bir parça olarak yerleştirilen reçine ile yağlanır, aynı amaç için ise bazen reçineye batırılmış küçük bir ağaç kabuğu kullanılır. Bu çalgı aletini yere oturarak alt ucunu sağ dizin üstüne dayayarak çalarlar. *Nerp*'e oldukça nadiren rastlanmaktadır. Bir diğer adı da “kaç”tır. Bu enstrümanın bir başka çeşidi olan *nıt-yüh* (hum-yüh) boyut olarak küçük bir çalgı aletidir.

“*Tumra*” veya “*dumran*” (resim 4). Bu çalgı aleti Rusya’da “*vargan*” adıyla bilinmektedir. Uçlarından bükülmüş küçük bir metal nalın ortasında çelik bir zemberek (yay, dil) yerleştirilmiştir. *Vargan* çalınırken açık

5 Bir ayar çatalı, U şeklinde bir elastik metal çubuğundan oluşturulan uçları olan, iki uçlu bir çatal şeklinde bir akustik rezonatördür. Bir yüzeye veya bir nesneye çarparak titreşimi ayarlandığı zaman belirli bir sabit aralıkta rezonansa girer ve yüksek tonlar söndükten sonra saf bir müzik tonu çıkarır (ç.n.)

bir ağızda elle tutulur veya dişlerin arasına sıkıştırılarak çalınır. Diğer elin parmakları ise zembereği titretir. Çalgı aletinin sesi oldukça zayıftır. Çalgı aletinin ağız boşluğunun eğimini değiştirerek *tombra*'da yansımaları bulacak farklı tonlamaları güçlendirmek mümkündür. Bu çalgı aleti de yine ağaçtan ve kemikten yapılır. “*Nzdım*” adı verilen zemberek ince bir plakadan kesilir. Genellikle zembereğin gövdesine “*sugum*” (ince kırış/sinir veya ip) yerleştirilir, diğer ucuna ise ufak bir çubuk. Aleti çalma esnasında ip kolayca gerginleşir. İpe parmakla dokunulur ve böylece zembereğe titreşim gider. Bu tür *vargan*'ların sesleri daha zayıftır. Ölçüsü yaklaşık 15 cm kadardır. “*Dumran-sağıl-taht*” küçük bir levhaya sarılmış bir şekilde muhafaza edilmektedir. Bu aleti genellikle kadınlar çalarlar. Bazen şarkı söylerken bu çalgı aleti kullanılır. Günümüzde 4-5 kişilik müzik grupları ile icrası yaygınlaşmıştır.

Bu bir çalgı aletinin altı özel olarak çizilmelidir. Müzikal icra imkânı sınırlı olmasına rağmen bu alet sadece Sibiryalı'da değil, aralarında hiçbir ilişki olmayan Estonlar, Ukraynalılar, Kırgızlar ve Evenkler'de dahi dünyanın muhtelif halkları arasında oldukça yaygındır. *Vargan*'ın yerel adları da vardır. Bu alet bazı halklarda yegâne çalgı aletidir.

resim 3. Nerp.

resim 4. Tumra veya durman.

Hantı ve Mansilerde müzik aletleri, melodileri icra etmek ve de şarkı ile danslara eşlik etmek için kullanılır. Müzik, bayramlarda, misafir ağırlamalarında icra edilir. Önce müzik aleti ile prelüd (taksim) yapılır, sonra ses gelir. Halk geleneğine göre şarkı koro değil solo olarak icra edilir. Şarkıcı çevresindeki herkese konuyu irticalen anlatarak kendisinin ya da yakın dostlarından birinin başından geçmiş herhangi bir olayı hatırlatır, kendi biyografisinden bazı gerçekleri/olayları anlatır, saatlerce irticalen söyleyebilme meziyetine sahip olduğunu ve buna gönül verdiğini gösterir. Eskiden müzik avcı bayramlarında ve pagan ayinleri yapılırken daimi olarak icra edilirdi. Başarılı geçen bir ayın ardından etle karınlarını iyice doyur-

duktan sonra akağaçtan yapılmış maskeler takılır ve “*nars-yüh*”⁶ melodisi eşliğinde dans edilirdi. Bu etkinliklerde, söz gelimi, katılımcılardan biri yavruları ile birlikte dişi bir geyiği takip eden bir avcıyı canlandırır, hayvan rolleri ise, hayvanların davranışlarını, kuşların uçmasını, balıkların yüzmesini taklit eden diğer dansçılar tarafından yerine getirilirdi. Danslar bazen erotik karakter taşırdı.

Çalgı aletleri eşliğinde, aynı şekilde “*tarnın-arı*” (eski epik türküler) icra edilirdi. İrticalen okunan türkülere karşın, uygun olan her durumda, çok nadiren senede sadece birkaç defa, o da büyük bayramlarda olmak üzere *tarnın-arı* icra edilirdi. Sonbaharda vergilerin ödenmesinden sonra birkaç gün geleneğe uygun olarak eğlence tertip edilirdi. Bütün köylü birbirlerine misafirliğe gider; şarkı söylemeyi veya oyun oynamayı becerebilenler marifetlerini gösterir; *tor-sapl-yüh* ve *nars-yüh* çalarlardı.

Millî çalgı aletlerinin yanında Ruslardan alınmış “bandurka, balalayka” gibi yerel ustalarca yapılmış aletlere de rastlanmaktadır.

Samoyed halklarında çalgı aletleri sayıca çok fazla değildir.

Selkuplarda Hantı ve Mansilerdeki *nars-yüh* türünde çok telli bir çalgı aleti olan “*pınır*” bulunmaktadır. Kapağı tahta çivilerle çivilenmiş olup boyun kısmında yedi tane sinir/kiriş vardır. Bu aletine oldukça nadiren rastlanılır.

“*Puzi*” – üfleme çalgıdır. Yapılış detayları bilinmemektedir. Kadınların çaldığı *pınır*, plak şeklinde olup *vargan* olarak adlandırılır. Demir, kemik ve ağaçtan (örneğin kırmızı çay kutusunun bambu kapağından) yapılır. Çalgı aletlerine Selkuplarda seyrek olarak rastlanmaktadır.

Nentslerde “*sanako-mirv*” (resim 5) adlı yaylı bir çalgı aleti bulunmaktadır. Gövdesi kaşık görünümünde olup oyularak yapılır; boyun ve baş kısmı tek parçadır. Ses tablası levhadan olup gövdeye yapıştırılır. Gövdenin alt ucu sivri olup ona dört tane tel bağlanır. Arşesi yay şeklindedir. Arşe uzunluğu 35 cm, çalgı aletinin uzunluğu ise 60 cm kadardır.

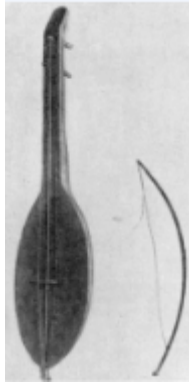
Türk asıllı olan Altaylılar, Hakaslar, Tofalar, Şorlar ve Tuvalarda çalgı aletleri arasında ilk sırayı telli (yaylı ve pizzicato) çalgılar almaktadır. Bunların yanında üfleme ve kendi çınlayan (ziller vb.) çalgı aletleri de mevcuttur. Yakutlardan özel olarak ayrıca söz edilecektir.

“*Topşur*” (resim 6) – yukarıda zikredilen bütün halklarda görülmektedir. Hakaslar bu çalgı aletini “*homis, komis*”, Tofalar “*çartı-kobus*” (resim 7), Tuvalar “*topojurul, topşulür*”, Altaylılar “*topşur*” diye adlandırır. Bu yaylı telli çalgı aleti oval gövdeli ve uzun boyunlu (saplı) olur. Gövde tek parça ağaçtan oyulur. Üst deliğe titreme sağlayacak deri bir zar sarılır, bu

6 Çalgı aletlerinden birinin adı Ayı Bayramıyla bağlantılı olarak “ayı oynatmak” demek olan *sanguya*’dır.

deri zar tahta çivi veya doğrudan çivi ile pekiştirilir. Hakaslarda genellikle deriden yapılmış şerit ağ yardımıyla tutturulur. Rezonatör delikleri derinin üzerinde küçük yırtıklar/delikler şeklinde, bazen de alt kapakta bulunur. Kimi zaman ise titreşim için takılan deri (membran) üst tahta kapakla değiştirilmektedir. Bu çalgı aletlerine Tuvalarda rastlanır, gövdesi yassı trapez şeklinde olup küçük tahtalardan yapıştırılmıştır. Boynu uzun, perdesiz, kesik kutu görünümünde veya kürek şeklinde bir başı vardır, teller açılan deliklerden geçirilir. Bazen baş kısım oyma nakışlarla süslenir. Nadiren üst kısmı (somunu) düz olanlara da rastlanır. Tel sayısı ikidir, Hakaslar ve Tovalarda ise üçtür. Telleri at kılından, değişik uzunluk ve renklerde eğirerek hazırlarlar. *Topşur*, diaton gamı dördüncü derecesinde akort edilir. Çalma şekli şakırdatarak, sağ el orta parmakla tellere rahat şekilde dokunularak yapılır. Sol elin orta ve yüzük parmağı ile boyundaki tellere bastırılır. *Topşur* kısık bir sese sahiptir ve parmağın ses tablasına dokunuşları ile ortaya çıkmaktadır. Ortalama ölçüleri: sapı 70-80 cm, 25-30 cm ise gövde uzunluğudur.

resim 5. Sanako-mar.

resim 6. Topşur

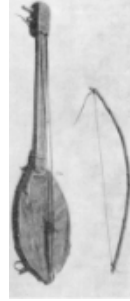
“*İkili*” (resim 8) - iki telli, yaylı bir çalgı aletidir. Yapılış olarak *topşur*'a benzer, ancak nispeten daha yuvarlak bir gövdesi vardır. Altaylılarda, Hakaslarda (“ıh”) ve Tuvalarda (“ivil”) mevcuttur. Telleri *topşur*'da olduğu gibi at kılından veya burmadan yapılır ve demet şeklindedir. Bu çalgıda yine diaton gamında akort edilir. Arşesi yay görünümünde olup 60 cm kadar uzunluğu vardır ve kirişi, yayın iki ucuna bağlanan at kılından yapılır. Kirişin telleri (at kılı) katrana batırılmış küçük bir ağaç kabuğu parçası kullanılarak katran ile yağlanır veya söz konusu madde ile çalgının alt gövdesi (alt ses tablası) yağlanır. Çalgı aletinin gövdesi çam veya sedir (dağ servisi) ağacından, yayı – sarı akasyadan yapılır. *İkili*'nin sesi zayıf ama tonu şiddetlidir, aynı şekilde tonu kolayca düşer. Çalma esnasında

çalgı aleti dikey olarak tutulur, gövde yere veya bir kaideye dayandırılır. Uzunluğu yaklaşık 90 cm'dir. Çalgı aletine oldukça nadir rastlanmaktadır.

resim 7. Çartı-kobus

resim 8. İkili.

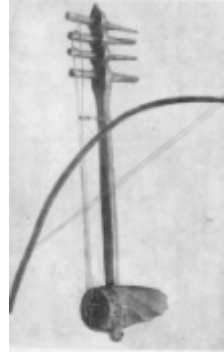
“Çathan, çattıgan” (resim 9) – kendine özgü çok telli pizzicato/çekmeli bir çalgı aletidir. Onun gövdesi fiziki görünüş olarak oyulmuş çamaşır teknesini andırır, tabanı üste gelmiş gibidir. Hakaslar, Tuvalar ve Tofalarda yaygındır. Bazen açık olan alt yüzü tahta kapak ile kapatılır ve içerisine çalma esnasında titreşim oluşturacak küçük taş parçacıkları konur. Gövdenin iki başı merdane görünümünde işlenir. Gövde üzerine 5'ten 8'e kadar koyun kirişi/sinirinden veya bakırdan tel bağlanır. Tellerin altına koyunun omurga veya ayak bileği kemiğinden dayanak yerleştirilir. Teller her iki uçta farklı sesler verirler. Bu dayanağın kayması halinde çathan'ın akordu değişmektedir. Bunu da icracı farklı makamdaki türkülere (bılina, destan) göre melodi değişikliğini gerektiren anlarda kullanır. Örneğin kahramanın gidişi bir melodiyle, dövüş sahneleri ise farklı melodiyle icra edilir. Çathan genellikle diz üstüne konularak sağ el ile çalınır. Kimi icracılar sol eliyle tellere dokunarak onlara titreşim katar.

“Pizançi” (resim 10) – telli, pizzicato çalgı aletidir. Buryat-Moğol “huçiru” çalgı aletiyle akrabadır. Tuvalarda rastlanmaktadır. Gövdesi çok büyük olmayıp, silindirik şeklinde, ağaçtan veya elinin altında bulunan herhangi bir malzemeden (boş barut kutusu, boru vs. gibi) yapılabilir. Bazen de ağaçtan yapılan gövde boynuz şekline sokulur. Ses tablasının üstü deri veya tahtadan yapılır, alt kısmı ise bulunmaz. Yuvarlak boyun kısmı gövdeye dikey olarak birleştirilir. Buyun /sapın ucundan dört tane anahtar (burgu) geçer. Dört teli vardır: tellerden ikisi metal, ikisi bağırsak telden yapılır. Tellerin alt uçları boynun kısa ucundaki rezonatora sabitlenir. Arasından tellerin geçtiği metal halka üst kısımda yer alır. Halka üzerinde telleri birbirinden aralıklı olarak tutmak için küçük çentikler atılır. Bu halka boyuna yerleştirilmiştir. 55 cm ortalama uzunluğunda yayı/arşesi vardır. Arşe üzerindeki teller iki demete ayrılır. Pizançi'yi çalarken dikey olarak

tutan icracı dizlerine dayar. Parmaklarıyla tellere, - üst kısımdan değil, altı kısımdan - arka taraftan dokunur, icra flajole'dir.⁷

resim 9. Çathan, çattıgan.

resim 10. Pizançi.

Üflemeli çalgı aletleri flüt ailesine mensup olup farklı görünümlere sahiptirler.

“Şogur” - üflemeli flüt, Altaylılarda görülür. Su baldırına ait bitki saplarından yapılır, 75-80 cm uzunluğunda, ses düzenleme tapası olmayan, onun yerine dudaklar veya dil kullanılarak icra edilen bir çalgı aletidir. Ses deliği yoktur, bundan dolayı şogur da ilk sesler doğal gamda çıkabilir. İcra ederken icracı sağ elinin parmaklarıyla zaman zaman çalgı aletinin çıkış deliğini kapatır, açık olan boru kapalı boruya dönüşür ve bu şekilde ses bir oktav düşer. Şogur'un sesi cılız ama oldukça hoştur. Şogur'un yapıldığı sap taze ve nemli olduğu müddetçe çalınabilir.

“Soor” - geniş ölçülü açık bir flüt olup Tuvalarda rastlanır. Kamış veya uzunlamasına yarılmış, içi oyulmuş ve tekrardan yapılandırılmış ağaç parçasından yapılır. Uzunluğu yaklaşık 75-80 cm, çapı 3 cm'dir. Enstrümanın üst kısmındaki dış yüzeyi eşit bir biçimde şekillendirilmiştir, bu da sesin çıkışını kolaylaştırmaktadır. Çalgı aletinde eşit ölçülerde olmayan üç tane delik bulunmaktadır, iki delik aşağı uçta, üçüncü delik iki kat mesafede diğer tarafta yer alır. Flütün çapıyla kıyasla deliklerin genişliği küçüktür, yaklaşık 4 mm kadar. İcra parmaklarıyla rahatlıkla delikleri kapatabilsin diye deliklere oluk/oyuk yapılmıştır. Gövde çeperinin ince olması da çalgı aletinin akustik kalitesini daha da güzelleştirmektedir.

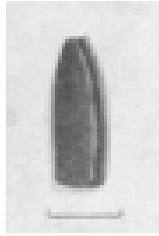
Tuva Otonom Bölgesi ayrıca Sovyet Sosyalist Buryat Muhtar Cumhuriyeti'nin doğu bölgelerinde çok yaygın olan “limbe”nin akrabası olan “lembi” adı verilen çalgı aleti yan flüte de rastlanmaktadır.

7 Flageolet, bir nefesli çalgı ve fipple flüt ailesinin bir üyesidir (ç.n.).

Burada kendine özgü bir ses taklit sistemine sahip olan avcı çalgı aletlerinden bahsetmekte yarar vardır. Altaylılarda “*abırğa*”, Hakaslarda “*pirgi*” (resim 11) olarak adlandırılan enstrüman oldukça geniş ölçülü, 50-70 cm uzunluğunda olan nefesli bir çalgı aletidir. Ortasına kadar şekli konivari, sonra silindirikdir. Çam veya sedir ağacından şu şekilde yapılır: çalgı aleti yapımı için kullanılacak dalı boylamasına ikiye ayrılır, dış kısma gerekli şekil verilir, iç kısmı ise oyulur. Daha sonra iki parça gerektiği şekilde birleştirildikten sonra hayvan bağırsağı ile bağlanır ve tahta çember ile sağlamlaştırılır. Çalgı aletinin dar olan ucuna fazla büyük olmayan oval bir delik açılır; bazen deliğe akağaçtan yapılmış minik bir boru yerleştirilir. İcracı çalgı aletine üflemez, tam tersi, ondan havayı kendi içine doğru çeker. Dişi bir geyiğin sesini andıran kendine özgü bir ses çıkar. *Abırğa* av zamanında “avcı düdüğü” olarak kullanılır.

“*Simışa*” (resim 12) – ses yansımali/yankılı bir çalgı aletidir. Fazla büyük olmayan (3-4 cm) akağaç parçasından yapılır, ikili olarak birleştirilir. Avcı onu ağzına alarak oğlak sesini taklit eder. Hakas avcılarınca dişi keçileri kandırmak için kullanılır.

Yine *vargan*’ın muhtelif çeşitlerine rastlanır: “*temir-komis*” (resim 13), metal *vargan* genellikle anahtar şeklindedir; “*huluzun-komis*”, tahta plakadan yapılmış bir *vargan*dır.

resim 11. *Pirgi*.   resim 12. *Simışe*.   resim 13. *Temir-komis*.

Türk halkları gruplarında çalgı aletleri önemli bir yere sahiptir. Altaylılarda eski epik türküleri “*kay*”, *topşur* melodisi eşliğinde icra edilir. İlk önce uzun bir taksim yapılır. Kayçı (destan erbabı) zaman zaman sesiyle enstrümana eşlik eder. “Oy, uy” nidaları duyulur, son sesi nefesi yettiği

derecede özellikle uzun tutar. Sonrasında *kay* (destan) başlar. Kayçı, derin gırtlak bası ile söyler, kah sesini güçlendirir, kah kısar/yavaşlatır, manalı fısıltıya kadar düşürür derin gırtlak bası ile söyler, kah sesini güçlendirir, kah kısar/yavaşlatır, manalı fısıltıya kadar düşürür. Kayçı ses tonuyla ve hafif vücut hareketleriyle dramatik bir şekilde gergin olan yerleri (kısmı-ları) vurgular. Kimi *kay*ların icraları saatlerce, bazen günlerce (geceleri) devam edebilir. *Topşur* melodisiyle sıkça halk hikâyeleri de anlatılır.

Bazı kabilelerde *topşur* sadece türküye eşlik etmek için kullanılmamakta, türküler sadece enstrümantal olarak icra edilmektedir. Geçmişte bayramlarda bazen kendine özgü müsabakalar icra edilirdi. Farklı boylara mensup iki destancı birbirlerinin karşısına oturur ve *topşur* eşliğinde sırasıyla kendi boylarını överek ve karşı koyu yererek türküler söylerlerdi. İcra-cılar birbirlerini geçmeye çalışırlardı. Her bir acımasız ve yerinde kabul edilen alaycı söylem dinleyicilerden coşkulu tepkiler alırdı.

Erkek çobanlar ve yeni yetme oğlanlar tavşancıl otu (*Heracleum*)⁸ dalı keserler, boru gibi olan tavşancıl otu'nun gövdesinden *şogur* yaparlar; müzik aleti doğaçlama olarak çalınır, söylenen şarkılar ve melodi diğer çalgı aletleriyle icra edilenden farklılık gösterir. Kadınların çalgı aleti ise *temir-komis*'tir. Usta icracılardan bazıları çalgı aletini ağzında tutarak dilini titretmek suretiyle sesler çıkartır, kimi işleri yapmak için icracının her iki eli de serbest kalır. Çok zayıf, hafif bir sesi vardır; *temir-komis*'in sesini Gorno-Altay Radyo Komitesi'nin müzik yayınlarında bazen duymak mümkündür.

Geçmişte Altaylıların halk müziği tek sesli idi, iki sesli başlangıç, destanların (bılina) *topşur* ile edilmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Halk nazarında kabul görmüş çalgı aletlerinin müşterek icra tavrı oluşmamıştır. Enstrümantal-vokal topluluğu oluşturulmasına yönelik ilk çabalar 30'lu yıllarda yerel radyo komitesinin öncülüğü ile olmuştur.

Hakaslar ve Tofalarda “*çathan*” olarak adlandırılan çalgı aleti oldukça yaygındır ve Altaylılarda *topşur*'un üstlendiği rol ile tamamen aynıdır. *Çathan* melodisiyle halk kahramanları hakkındaki eski epik türküler icra edilmektedir. Geçmişte hâkim olan sınıflar kendi amaçları doğrultusunda sanatı kullanmaya gayret etmişlerdir. Türkücüler sabırlı bir şekilde efendilerinin (hükümdarlarının) alaylara göğüs gererek onları yüceltmek durumunda idiler. Zengin bir beyin, *çathan* sanatçısı Molaga'nın söylediği alaycı (mizahi) türküsünden dolayı ona işkence ettirdiği, kışın ayazında çadırın önündeki direğe bağlatarak soğuktan donana kadar suyla ıslatmalarını emrettiği anlatılmaktadır.

8 Heracleum-tavşancıl otu, havuç ailesindeki Apiaceae'de bial ve çok yıllık bitkilerin bir cinsidir (ç.n.).

Günümüzde *çathan* melodisi eşliğinde türküler ve günlük yaşama ait güncel konular icra edilmekte ve işlenmektedir. Sovyet gerçekliği imgeleri çalgı aletlerinde de yansımalarını göstermiştir. S.Kadışev tarafından Torça'da⁹ derlenen “*Süvarinin Gidişi*”, “*Savaş Alanında Yaralı Savaşçı*” gibi piyesleri *çathan* piyesleri olarak tanımlamak mümkündür. Halk sanatçısı, eserlerin konularının geleneksel yapıda teşekkül ettiklerini ve çağdaş döneme aktarılmaya uygun olduklarını kabul etmektedir. Sovyet ustaları *çathan*'ın geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir. Müzikal akustiği iyileştirilmekte, tel sayısı 9-12'ye kadar çıkartılmakta, yapımında da değişiklikler uygulanmaktadır. Grup icraları için çalgı aletinin farklı ebatlarda olanları hazırlanmaktadır. Millî olmakla beraber, başta *balalayka* olmak üzere Ruslardan alınan çalgı aletlerinin çokça yaygınlaştığını belirtmek gerekir. Yerel ustalar, gövdenin üç köşeli şeklini koruyarak alt kapağı yassı bir şekilde yapmaktadırlar. Aynı şekilde yapılan gitarlar, kemanlar ve armonikalara da rastlanmaktadır.

Tuvalarda daha ziyade “*topşulur*” yaygındır, ondan sonra “*pızani*”, “*tattıgan*” gelir. Bu çalgı aletlerinin özelliği topluluk gösterilerinde kullanılıyor olmalarıdır. Enstrüman daha çok düğünlerde çalınır. Toplanan ilgili-müziyenler hiçbir ön hazırlık yapmadan enstrümanı çalarlar.

Sovyet Sosyalist Buryat Muhtar Cumhuriyeti'nde halk çalgısı olarak telli ve üflelemeli aletler mevcuttur. Günümüzde millî orkestrada daha önceki dönemlerde sadece dini ayinlerde kullanılan bazı çalgı aletlerinin kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir.

“*Sur*” - flüt, uzunluğu 55-70 cm, sigara görünümünde olup iki ucuna doğru daralmaktadır. Uzunlamasına kesilmiş dal parçasından yapılır. Her iki parçanın ortasında kanal açılır, daha sonra iki yarım parça birleştirilerek ve yapıştırılır. Bazen de sağlam olsun diye gövde birkaç küçük tahta çemberle sarılır. Ses düzeneği/deliği çalgı aletinin üst kısmında yaklaşık 1/3 veya 1/4'ü kadar bir uzunlukta bulunur. Burada çapı en geniş ölçüye ulaşır. Gövdenin çalınan kısmı ters koni şeklindedir. Çalgı aletinin üstüne 3 veya 4 tane delik çarlar. *Sur*'un sesi zayıftır. *Sur*, Buryat Otonom Cumhuriyeti'nin batı bölgelerinde yaygındır, doğu da ise *limba* ile değişiklik göstermektedir. Sovyetler Dönemi'nde *sur*, rekonstrüksiyon geçirmiş, hacminin ve ses düzenin değişmesi ile delik sayısı 6'ya kadar çıkmıştır.

Bazı örneklerinde sağ elin serçe parmağı için bir tane, iki tane de arka kısma delik açılır. Sırayla delik açmak beşli ses alınmasına imkân vermektedir. Ara sesler ve kromatik¹⁰ ses değişimleri ise yarı kapalı delik yardımıyla alınmaktadır. Normal ölçülerdeki *sur* 'lardan başka daha küçük,

9 Rusya Federasyonu Penzensk bölgesinde nehir (ç.n.).

10 Bir oktav içinde 12 yarım sesin sıralanmasına kromatik dizi (gam) denir (ç.n.).

yaklaşık 30 cm uzunluğunda, yüksek ses veren, koro ve orkestra icrasında kullanılan *sur*'lar da hazırlanmaktadır.

“*Limba*” – Çin flütü “di” ile akraba bir çalgı aletidir. Ağaç ya da bambudan yapılır, uzunluğu yaklaşık 60 cm kadardır. Sağlamlaştırmak için gövdeye sık aralıklarla genellikle siyah renk iplikten şeritler sarılır. Bu şeritler *limba*'nın sesini bir miktar etkilemektedir. Bu ip şeritlerin metal olanlarıyla, örneğin gümüşten yapılmış olanıyla değiştirme girişimi başarılı olamamıştır. Delik, çalgı aletinin hem üst ucundan 1/3'ü kadar bir mesafede bulunur. Bir birine yakın 6 tane delik üfleme deliğinden ve aynı şekilde gövdenin alt bölümüyle eşit mesafede bulunur. Bu delik grubu ile üfleme deliğinin ortasında bir delik daha yer alır ki, bu delik kâğıt veya deri zar ile yapıştırılır. Bu zar çalgı aletinin tınısına özel bir ses özelliği katar. Çalgı aletinin alt kısmında dört tane burğu deliği bulunur. *Limba*'nın ses düzeneği hemen hemen iki oktav sınırlarında (yaklaşık olarak “la”dan üçüncü “la”ya kadar ilk oktav) major gamdır. Üfleme yönteminin değişikliği yoluyla ve deliklerin parmaklarla tamamen kapatılması neticesinde icracı armonik ara sesleri kolayca çıkartabilir. *Limba* ile icra edilen melodi bazen virtüözlük karakteri kazanır. *Limba*, Buryat-Moğol çalgı aletlerinin en sevilenlerinden biridir. *Limba*, cumhuriyetin doğu bölgelerinde çok yaygın olup, aynı zamanda batı bölgelerinde *sur* ile değişmektedir. Günümüzde *limba* sadece bambudan yapılmaktadır. Metal veya plastik malzemeden yapılan çalgı aletleri daha düşük ses kalitesine sahiptir. Buryat-Moğol orkestrasında bu çalgı aletinin önemli bir yeri vardır.

“*Bişkur*” – iki dilli, üfleli çalgı aletidir. Ağaçtan yapılır, metal ağızlığı olup koni şeklindedir. Gövde ince bir kamıştan yapılır, bir ucu yassılaştırılır. *Bişkur*'un gövdesi birkaç tane metal halka ile sağlamlaştırılır. Ön üst yüzünde parmaklar için yedi, arkada ise bir tane delik olur; arkadaki delik üstteki birinci ve ikinci deliğin ortasına denk gelen noktada bulunur. Çalgı aletinin uzunluğu yaklaşık 60 cm'dir. Sıklıkla *bişkur* çeşitli nesnelere süslenir: genellikle ağız kısmına takılmış metal bezekler ve kapsül üzerine iki tane boş küre resmi basılmış ince metal rozettir. *Bişkur*, geçmişte Budist dini ayinlerinde kullanılmıştır. Günümüzde ise orkestranın bir çalgı aleti olarak kullanılmaktadır. Bu çalgı aletini de iyileştirme çabaları olmuştur. Yeniden yapılandırılan *bişkur*, “jimbur” adıyla amatör kullanıma uygun hale gelmektedir. *Bişkur*'un ses tonu İngilizlerin çalgı aleti *boru* sesine benzemektedir. Şekil olarak obua'yı andırmaktadır.

“*Hur*” – iki telli bu yaylı çalgı aleti 100 cm kadar veya daha uzun olabilir. *Hur*'un gövdesinin şekli dikdörtgene benzeyen trapez formuna sahiptir. Gövdenin yan duvarları tahta olup, açık olan üst ve alt yüzü deri ile kaplanmaktadır. Bazen alt kapak ağaçtan da olabilir. Geçmişte Buryat

avcıları *hur*'un gövdesini barut kutusundan yaparlardı. Boyun (sap) kısmı uzun ve perdesizdir. Sapın aşağı ucu gövdenin arasından geçer, üst ucu ise çoğunlukla oymalı süslü bir at kafası figürüne sahiptir. Boyalarla zengin şekilde süslenmiş olarak *hur*'un muhtelif örneklerine rastlanmaktadır. Teller kıldan yapılır. Yay ile çalınır. *Hur* dikey şekilde tutularak çalınır, alt ucu dize konur. *Hur*'un sesi yüksek olmayıp, kısık tondadır. *Hur*, Sovyet Sosyalist Buryat Muhtar Cumhuriyeti'nde en yaygın çalgı aletlerinden biridir. *Hur*'u solo çalarlar ve melodisiyle halk şarkılarına eşlik ederler. *Hur*, çalgı ustaları tarafından geliştirilmekte, gövdenin oranı ve ölçüleri değiştirilmektedir. Orkestra icraları için farklı ölçülerde çalgı aletleri hazırlanmaktadır: soprano, alto, tenor, bas ve kontrbas. Kıldan yapılan teller metal veya kiris ile değiştirilmektedir. Tellerin sayısı üçe kadar çıkmakta, beş hece aralığında olmaktadır: *soprano-hur* için - re, la, mi; *alto-hur* için - sol, re, la; *tenor-hur* için - sol, re, la (bir öncekinde düşük oktav); *bas-hur* için - do, sol, re; *kontrbas-hur* ise - mi, la, re'dir.

"*Huçir*" – telli, yaylı çalgı aletidir; çift tellidir. Gövde silindirik şeklinde veya sekiz köşeli, ağaç veya metalden yapılır. *Huçir*'in yukarı/üst kısmına deri kaplanır, aşağı kısım ise açık bırakılır. Boyun perdesizdir, aşağı ucu gövdeye dik açıyla birleştirir, burgular ise üst kısımda yer alır. Boynun üst kısmında baş bölümünde arasından tellerin geçtiği metal halkalar bulunur. Halkalar boyu üzerinde hareket edebilir, böylece aletin ayarının mutlak yüksekliğinin değişmesi sağlanır. Teller metaldir, akordu kendine özgüdür: 1. ve 3. teller uyumlu, 2. ve 4. teller uyumlu, ilk çift temiz beş nota aralığında akort edilir (re - la küçük oktav, sol – küçük oktav, re – ilk oktav sınırlarında). Arşenin telleri iki demet olarak ayrılır, birinci demet birinci ve ikinci kiris arasından, diğeri ise üçüncü ve dördüncü aradan geçer. Bu şekilde arşede aynı anda sese uyumlu iki tel olmuş olur. *Huçir* dik tutularak dize dayanarak çalınır. Sol elin parmaklarıyla sadece tellere dokunulur, teller gövdeye bastırılmaz, bundan dolayı icra flajoledir. Her ne kadar sol el parmakları bütün tellere değse de arşenin bir demet telinden dolayı ses etkilenir. Nadiren icra edilen tarza göre parmaklardan bir kısmı tellerin üst kısmına değerken, diğer parmaklar uyumlu olarak akort edilmiş diğer tellerin yanına dokunur. Bu yöntem icra esnasında titreşimi ve aynı yükseklikte tremolo'yu¹¹ etkiler. *Huçir*'in tonu yumuşak ve donuktur. İcra tekniklerinde titreşimli ve titreşimsiz yayla icra dışında pizzicato icra tekniği de kullanılır. *Huçir*, Buryat-Moğol çalgı aletlerinden ey yaygın olanlarından biridir. Solo icralar için ve ayrıca halk türküleri ve *bilina*¹²/*uliger*lere (des-

11 Bir telli müzik aletinin tellerinin, çalan kişinin istediği sürede tremolo sisteminin özelliğine göre gevşetilmesi veya gerilmesi için kullanılan, yaylı mekanizmaya bağlı bir koldan oluşan alettir. Tremolo ile teller gevşetildiğinde çıkan ses kalınlaşır, gerildiğinde ses inceler (ç.n.).

12 Bilina, Rus kahramanlık destanı (ç.n.).

tan,) eşlik ederken kullanılır. *Bulina/Uliger*’ler, *huçir* melodisi eşliğinde türkücüler (destancı) tarafından icra edilen tumturaklı sözler ve parçaların değişmesinden müteşekkil anlatıdır. Enstrümental (sözsüz) icralar sıklıkla programlı-tasvirî karakter taşır. Örneğin öksüz kalmış deve yavrusunun ağlaması veya hikmetli sözler karşısında şaşırarak, hayrete düşmek gibi. Sözsüz icralar arasında müzikli-tasvirî konulara da rastlanmaktadır. Örneğin çalınmış bir atın kurtulması ve eve dönüşünün tasvir edilmesi gibi. Bu icrada muhtelif müzikal icra vasıtasıyla kullanılabilir: yaylı, pizzicato, tremolo, glissando¹³, çift ses birleşmesi gibi tarzlar kullanılır. Sovyet ustaları tarafından *huçir*’in iyileştirilmesi çalışmaları yürütülmektedir. Gövdesi geleneksel olarak silindirik şeklini muhafaza etmekte, ama alt kapak ile sağlamlaştırılmakta, üst kısımda ise kabza bulunmakta, böylece şekli kemani anımsatmaktadır.

“*İoçin*” – çok telli, dokunmalı (şelpe) bir çalgı aletidir. Zaman zaman Buryat-Moğol müzisyenlerince kullanılmaktadır. *İoçin*, Buryat-Moğol devlet halk müziği çalgı aletleri bünyesine dâhil edilmiştir. *İoçin*’e ayrıca Tacikistan ve Özbekistan’da da rastlanmaktadır.

“*Çanza, şanza*” – Çin menşeli ve üç telli pizzicato bir çalgı aletidir. Üst ve alt kısım deri ile kapalıdır, genellikle yılan derisi kullanılır veya ağaçtan yapılan kapakla kapatılır. Sapı perdesiz olarak başa gider. Telleri ipek ve metalden yapılır. Geliştirilmiş çalgı aletinin teknesi ceviz, fındık ağacından olur. *Çanza* değişik boyutlarda olabilir (büyük, küçük). Sovyet Sosyalist Buryat Muhtar Cumhuriyeti’nin profesyonel müzisyenler tarafından kullanılmaktadır. Buryat-Moğol halk çalgı aletleri arasına dâhil edilmiştir.

“*Bure*” – üflemeli çalgı aleti olarak kullanılan kabuk/kavkı’dır. Geçmiş dönemlerde dinî ayinlerde kullanılmıştır.

“*Uherbure*” – büyük metal bir trompet olup, 1 m’den 5’ye kadar uzunluğunda olabilmektedir. Büyük *uhurbure* katlanır-açılır şekildedir. Moskova’da yapılan Buryat-Moğol sanatı bayramı kutlaması döneminde milli orkestra bünyesine dâhil olmuştur.

“*Dınçiki*” – vurmali bir çalgı aletidir. Metal tabak-çan şeklindedir. *Dınçiki*’yi milli orkestra bünyesine dâhil etme çabaları olmuştur.

“*Gong*” – Çin kökenli, vurmali bir çalgı aletidir. Milli orkestra çalgı aletleri arasında bulunmaktadır.

Yakutlarda daha ziyade yaygın olan çalgı aleti demir-*vargan* olan “*homuş*”tur (resim 14). Yakut *homuş*’ları nispeten büyüktür, küçük oktav da olur. Bazen iki veya üç dilli örneklerine rastlanmaktadır. Yakutlar bu çalgı

13 Glissando, müzikte «kayarak» anlamına gelen terimdir. Örneğin kemanda, parmağı bir tel üzerinde kaldırmadan bir notadan diğer notaya geçiş şeklinde olur. Diğer birçok müzik terimi gibi İtalyancadan gelmektedir (ç.n.).

aletinin kısıtlı sayıda mevcut olmalarının üstesinden ustalikle gelmektedirler. Ağız boşluğunun hacmini değiştirerek, farklı ton vurgulamasıyla sesin tınısı biraz değiştirilir. *Homuş*, türkülerin icrasında kullanılır. Ona eşlik etmezler, daha ziyade şarkı sözleri arasında şarkıyı güzelleştirmek/süslemek için kısa bazen yansıma ses özelliği taşıyan (örneğin bir kuşun ötüşünün taklidi gibi) enstrümantal (sözsüz) taksim yapılıır. Bayramlarda *homuş* çalınır, örneğin evlilik merasimleri sırasında vb. *Homuş*, Yakutistan'da günümüzde çok yaygındır. Yakut Devlet Tiyatrosu'nda *homuş* icracıları topluğu oluşturulmuştur. Sesteki tek düzeliğin çeşitlenmesine imkân veren farklı ölçü ve tarzlarda aletler alınmıştır.

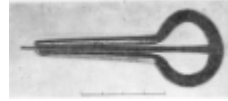
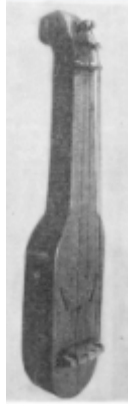
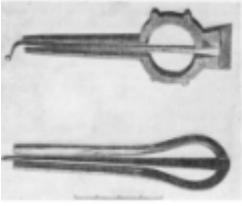
“*Kırıppa*” (resim 15) diye adlandırılan telli çalgı aleti Yakut kemanıdır. Gövdesi oyulmuş, yanak ve baş kısmı tek parçadır. Üst kısma kapak ve kabza görevini yerine getiren plaka yapıştırılmıştır. Kenarına tahta plakadan üst ve alt eşikler yerleştirilmiştir, bunlarla telleri kabzaya sıkıştırmak mümkündür. Kıldan bükülerek yapılmış dört teli vardır. Kesik yoktur, teller doğrudan dik kirişe bağlanır. Kapak üzerinde küçük rezonator delikleri vardır. Uzunluğu 75 cm'dir. *Kırıppa* çok yaygın bir çalgı aleti değildir, bağımsız olarak icra edenlere nadiren rastlanmaktadır. Ayrıca Rus halk müziği çalgı aletine benzetilerek yapılmış nadir örneklere de rastlanmaktadır.

“*Balalayka*” – tabanı düz, üç köşeli gövdesi olan bir alettir. Kapak çivilerle gövdeye birleştirilmiş ayrı bir tahtadan yapılmıştır. Gövdenin kasnağı daha kalın bir ağaçtan yapılır, iki tane simetrik olmayan rezonator delik açılır. Boyun ve kabza kısmı tek parça ağaçtan yapılır. Uzunluğu 70 cm civarındadır. Bazen gövdesi oyularak Rus düdüğü ve Altaylıların *topşur*'u şeklini anımsatacak biçimde yapılır. Tellerin pekiştirildiği aşağı kısım da farklı olabilir (düğme, yardımcı akort aparatı), sayısı iki, üç veya daha fazla olabilir. Çok nadiren rastlanmaktadır.

Tungus-Mançurya halk gruplarında şaman davulu yanında, yegâne çalgı aleti *vargan*'dır. Hemen hemen her yerde görülmektedir.

Evenklerde söz konusu enstrümanın birkaç değişik şekline rastlanmaktadır: 1) *Kengipkevon* (resim 16; adının varyantları – *pengivkevon*, *pegipkevon*, *kengivkevon*) küçük lir veya diyapozon (ses ayar çatalı) şeklinde demir, çelik veya bakırdan yapılan *vargan*'dır. Bazen küçük dilin ucu eğri olur. Ölçüleri muhtelifdir, orta boy 10 cm'dir; 2) *Pangar* (resim 17; adının varyantları – *purgivkovun*, *terrilbakanun*) – akağaçtan yapılmış *vargan*'dır; 3) *Kondvikon* – mamut kemiğinden yapılan *vargan*'dır. Golganlar demir *vargan*'ı *homıs*, *manegri* – *mangnüyü* diye adlandırır. Ulçiler *vargan*'ı umumiyetle ağaçtan yapmaktadırlar. Udegeler demir olanı – *kunkay*, tahta olanı – *kumikaye* şeklinde adlandırmaktadırlar; ikincisi şişe biçimini

anımsatan bir yapıda olup ince tahta plakadan yapılmaktadır. Küçük dile de bu şekil verilmektedir.

resim 14. Homuş   resim 15. Kırıpparesim   16. Kengipkevun

Avcı-Evenkler nefesli ses taklit eden/yansılayan çalgı aleti *perpukoun*'u avcı düdüğü olarak kullanmaktadırlar. Akağaç kabuğundan yapılmaktadır. Küçük iki dilcikten oluşmakta, iki dile benzemektedir, ağza alınır ve ikisinin arasından hava üflenir (ses çıkartılır). *Perpukoun*'un sesi oğlak sesini andırmaktadır.

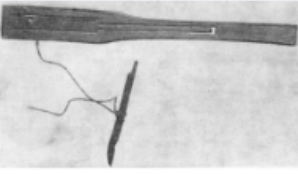
Udegelerde yer yer üfleli ve telli çalgı aletlerine rastlanır; adları bilinmemektedir. Aletlerden ilki teneke kutudan yapılır (örneğin konserve kutusundan), dibine yere konur, mürver ağacı veya kamıştan 75 cm uzunluğunda bir boru yapılır. Bu borunun bir ucu ağza alınır, diğer ucu da rezonator rolü icra edecek kutunun içine uzatılır. Boru içinden havayı çekerek ses oluşturulur, dil ile de hava akımı (ses) düzenlenir. İkincisi ise tek telli, pizzicato bir çalgı aletidir. Gövde akağaçtan silindirik şeklinde, diyaframı balık derisinden, boyun kısmı yuvarlak, telleri geyik (mus) sinirlerinden yapılır. Aynı şekilde Ulçilerin diğer telli ve vurmali çalgı aletlerinin adları ve yapıları bilinmemektedir.

Nanaytların (Goldlar) oldukça çeşitli çalgı aletleri vardır. Şu çalgı aletleri onlara aittir. Kemikten yapılan flüt (resim 18) - Nanayca adı bilinmemektedir. Bir ucu dövülmüştür (yassılaştırılmış). Dört tane ses deliği vardır, beşinci delik dövülmüş olan uçta bulunur. Bu delik onun ötümlü/sesli olmasını sağlar. Gövde sıklıkla bezeklerle süslenir. Uzunluğu 12-13 cm, çapı 1,5 cm kadardır.

“*Holonşa-fioka*” (resim 19) - boğumun yanından kesilmiş kamış gövdeden yapılan dilli (üfleli) çalgı aletidir. Bir kertik yardımıyla titreşen dilcik yapılır. Diğer ucu ise eğik şekilde kesilir. Ses deliği dört tanedir. Di-

atonik ses sistemi “kvinta” (Latince - quinto: beşinci) aralığındadır. Uzunluğu yaklaşık 17 cm kadardır.

“Marako” (resim 20) – üflemeli, ses yansımali çalgı aleti, akağaç kabuğundan bükülerek yapılır. Kullanmadan önce nemlendirilir. Geyik avında avcı düdüğü olarak kullanılır.

resim 17. Pangar   resim 18. Nanayt flütü.   resim 19. Holonşa-fioka.

“Duşeke” – tek telli yaylı çalgı aletidir. Nivhilerin *tıgruk*’una yakındır. Akağaçtan silindirik olarak yapılan gövdeye deriden zar kaplanır. Aşağı tarafı açıktır, boynu yuvarlak, bir ucu diğerinden kalındır. İnce uç, gövdeden membrana (deri, zar) yakın, dikey geçer, kalın uca burgu anahtarı konur. Telleri at kılı demetindedir. Arşesi yay şeklindedir.

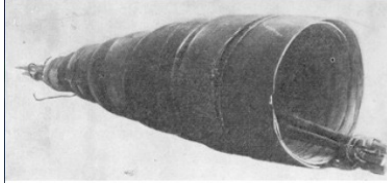
Paleo Asyalıların çalgı aletlerini yine diğer halklara göre incelemek daha uygundur. Belirtmek gerekir ki, bu grup halklarda şaman davuluyla birlikte ailevi davullara da rastlanmaktadır, bunlar dini ritüellerin icrasında değil, normal hayata kullanılır. Çalgı aletleri grubu ile aralarında büyük farklar yoktur.

Luoravetlan’larda (Çukça) – “eyngenge” (resim 21) adıyla bilinen telli çalgı aletini buluyoruz. Bu kelime “hırıltı için silah” anlamını haizdir ve muhtelif çalgı aletleri için genel bir ad olarak kullanılır. *Eyngenge* – yaylı, pizzicato ve vurmali olabilmektedir. Aralarında çok fazla benzer yönler bulunmaktadır. Çukçalarda oyulmuş uzun gövdeli, boyun ve baş kısmı tek parça ağaçtan olanları vardır. Yaylı *eyngenge* şekil olarak şişeye benzer. Kapağı ince tahtadan olur, çivilerle tutturulmuş, üç tane rezonator delik açılır, boyun kısmı kısa, baş kısmı kutucuk şeklinde oyulmuştur. Burgular (anahtar) yataydır. Tel sayısı iki tane, bağırsak ya da kıldan olur, onların yerleşimi alışılmışın tersinedir. Teller aşağı kısımda iki çıkıntı veya düğmeye sabitlenir. Arşesi eğriltilmiş çubuktan yay görünümünde, kıllar kurdele şeklinde yayılır. (Arşe kıllarını) Cilalamak için reçine veya reçinelili ağaç parçası kullanılır. Müzik aletinin uzunluğu yaklaşık 50 cm, arşe de 50 cm’dir. Pizzicato, *eyngenge* üç telli ve daha büyük, yaklaşık 85 cm ka-

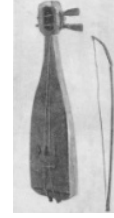
dardır. Rezonator delikleri üçgenvari, baş kısmı kıvrık şekilde oyulmuştur. Başta iki tane burgu vardır, bir tanesi ise boynun aşağı kısmındadır. Aşağıda gövdeye çıkıntı eklenir. Yaylı ve pizzicato olarak icra edilen *eyngenge*lere nadiren, esas olarak da Ruslarla birlikte yaşayan Anadırsk Çukçalarında rastlanır. Vurmalı *eyngenge* tek telli çalgı aletidir, gövdesi uzunca oval bir tekne/yalak şeklinde olup aşağısı yuvarlakçadır. Kapağı gövdeye deri şeritler yardımıyla birleştirilir. Teli sinirdendir. Tel için dayanak kementle bağlanmıştır. İcrada, balina kemiğinden ucunda genişleyen dar bir teze-neyle tele vururlar. Kolımsk¹⁴ bölgesinde rastlanmaktadır.

“*Yarar*” - Sibiryaya'nın çoğu halklarının davulundan farklı, ailevi bir davuldur (tef). Şekli çembere yakındır. Çok büyük olmayıp çapı 40-50 cm kadardır. Çok geniş olmayan (4 cm kadar) kasağa, kemik veya tahtadan yan kabza, sinir ile pekiştirilir. Davul için genellikle ince mors midesi alınır, önce idrara batırılır ve ıslak hâlde bağlanır. Bazen, özellikle geyik yetiştiren Çukçalarda geyik yavrusunun işlenmiş derisinden yapılmış davula rastlanmaktadır. Ancak bu tür davulların sesleri oldukça kısık çıkar. Çukot davullarının ağırlıkları yaklaşık 400-500 gr'dır. Davulun herhangi bir askısı veya süslemeleri yoktur. Budan dolayı sese yan sesler eşlik edemez. Şaman davulunun sesinden daha açık, temiz ve berrak sesi vardır. Davulu balina bıyığından ince, hafif bir pençe (parça) ile çalarlar. Uzunluğu 30-40 cm kadar olup, uç kısmına doğru incelik. İcrada davul sol elle tutulur, orta parmaklarla davulun kasağına vurulur, bu şekilde ucu titreşim yapar ve zarda hızlı vuruşlar gerçekleşir. Diğer hallerde, örneğin geyik bayramı zamanında icra için yaklaşık 60-70 cm uzunluğunda tahtadan çubuk kullanılır. Çubuk davulun ortasında tutturulur ve zara vurmadan ahşap kasağın kâh bir ucuna, kâh diğer ucuna vururlar. *Yarar* çalarken Çukçalar kesik kesik ve parçalı sesleri muhtelif ritmik kombinasyonlar yaparak büyük bir sanatsal maharet sergilerler. Davulun usta düzeyinde çalınmasına çok değer verilmektedir. Çukçalarda her ailenin bütün kış boyunca yatak örtüsünün altında veya tavana asılı olarak muhafaza edilen kendi davulu vardır. Taşınmalarda davulun derisi sökülür ve kasağa sarılır. Davulu erkekler de kadınlar da çalar. Bazı bayramlarda davul çalmak bütün ev halkı için şarttır. Polima ve Anadırsk bölgelerinde başka ailelere ait olan davulların meskenin dışına çıkarılmasına izin verilmektedir. Bazen bir otağda aynı anda on taneden fazla davul olur. *Yarar* şarkı söylerken ve dans edilirken eşlik etmek için kullanılır. Sadece bayram zamanları değil, uygun olan bütün boş zamanlarda çalınmaktadır. Çukçalarda özel şaman davulu bulunmamaktaydı, bu rolü genellikle normal aile davulu yerine getirmekteydi.

14 Kolımsk (Kolıma), Rusya Federasyonu'nda Sibiryaya'nın uzak doğusunda bulunan bölgedir. Bölge, kuzeyde Doğu Sibiryaya denizi ve Arktik okyanusu ile güneyde Ohotsk denizi ile çevrili olup adını Kolıma nehri ve dağlarından almaktadır. Günümüzde bölge Çukotka Özerk Bölgesi ile Magadan Bölgesi'nden oluşmaktadır (ç.n.).

resim 20. Marako.

resim 21. Eyngenge.

“Komus-vargan” – Çukçalarda pek yaygın değildir.

Koryaklar için telli çalgılar pek karakteristik değildir. Ancak ağaçtan gövdesi oyulmuş, Çukots *eyngenge*'sine benzeyen, adı bilinmeyen üç telli çalgı aletine nadiren rastlanmaktadır. Onun gövdesi oyulmuş, kapağı tahta plakadan yapılmaktadır ve kenarları kazınarak normal geometrik şekillerle süslenmiştir. Tel sayısı üç tane olup yapılışı ve nasıl icra edildiği bilinmemektedir. Çalgı aletinin uzunluğu boyunla beraber 65 cm'dir.

“Yay” - derili, vurmali çalgı aleti – davuldur. Yapılışı bakımından Çukots *yarar*'ı ile benzerliğe sahiptir. *Yay*, kasnağı hafifçe oval formdadır, yaklaşık 5 cm genişliğine ve yaklaşık olarak 70-75 cm'lik çapa sahiptir. Derisi genellikle kuzey geyiği derisinden yapılır, hatta bazı Koryak boy-larında işlenmiş köpek derisi veya benekli ayı balığı derisinden yapılmış *yay*'lara rastlanmaktadır. İç kısımdaki noktalar simetrik olarak değil, ucuna doğru toplanmış bir şekilde yerleştirilmiş olup ısırgan otu liflerinden örülmüş iplerle pekiştirilmiştir. İpler birleşerek kendine has olan kabzayı oluştururlar. Koryak, *yay*'larında genellikle hiçbir süsleme yoktur. Ancak çok nadiren demirden ufak tefek şeylerle süslenmiş davullara rastlanmaktadır. *Yay*'ı çalmak için kullanılan tokmağın uzunluğu yaklaşık 45 cm'dir ve genellikle balina bıyığından yapılmaktadır; ucuna bazen kurt kuyruğu derisinden küçük bir parça deri takılır. *Yay*'ı çalmaya başlamadan önce ateşte biraz ısıtırlar, bundan dolayı zar gerilir ve ses daha güçlü, daha gür ve temiz çıkar. *Yay* melodisiyle türküyeye eşlik edilir. İracıları umumiyetle güzel seslere sahiptir ve yay çalmada büyük maharet gösterirler. Koryaklar yay melodisi eşliğinde saatlerce türkülerini dinleyebilirler.

“Vanni-yay” – *vargan*, tercüme edilince “dişsel davul” anlamına gelmektedir. Umumiyetle ağaç veya kemikten hazırlanmaktadır ve halk arasında oldukça yaygındır.

Nivhilerde (Gilyaklar) kemikten yapılmış bir flüt (resim 22) görüyoruz; flütün iki ucu da genellikle açıktır. Çalgı aletinin bir ucunda üç tane ses deliği, dördüncüsü ise diğer uca bulunmaktadır. Uzunluğu yaklaşık 20 cm'dir.

“Tıgrık” - tek telli yaylı çalgı aletidir. Yapısı bakımından Buryat-Moğol *huçiru*'si, Nanaytların *duçeke*'sine yakındır. Gövdesi silindirik şeklindeki gövde

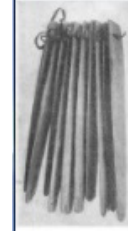
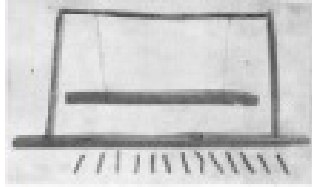
ekseni, çalgı aletinin uzunlamasına olan ekسنine dik şekilde yerleştirilmiştir. Silindirin çapı, uzunluğunun yarısından daha küçüktür. Gövde, tabansız ve tavansız (alt ve üst kapak) olarak akağaçtan veya o esnada elde bulunan bir matelyalden, örneğin eski bir konserve kutusundan yapılır. Gövdenin arasından 80-10 cm (? - rakamda baskı hatası, 100 cm olabilir -ç.n.) uzunluğunda tahta çubuk geçirilir. Gövdeden 15-20 cm çıkan, sivriltilmiş kısa ucu süngü, uzun parça boyun rolü görür. Üst kısmı yuvarlak, diğer kısmı ise oluğa sahiptir. Arşesi ucundan hafifçe eğilmiş yay şeklinde, 50 cm kadardır.

“Hozon-vargan” - bambu plakadan yapılır, metal olanlarına da rastlanmaktadır. Dilcik gövdesine, diğer ucunda tahta çubuk bağlı olan sert bir ip bağlanır.

“Çastigre” (resim 23) - vurmali çalgı aletidir. 2 - 2,5 m uzunluğu ve 10-12 cm genişliğinde, çok büyük olmayan, kurutulmuş bir kirişe sokulmuş tahta çubuklardan oluşur. Uzun kirişin üzerindeki kabuk tamamen temizlenir. Sıkça bir ucuna şekilli ve oymalı bir biçimde ayı başı tasviri yapılır. Bu çalgı aletini ayı avcılığı bayramı sırasında kadınlar çalar.

İtelmenler (Kamçadallar) dört telli, yaylı çalgı aletine sahiptirler, yerel adı bilinmemektedir. Gövdesi yassı, armudi bir şekle sahiptir. Alt kapağı düz, üst kapak hafif kamburdur. Her iki kapak ip ile bağlanarak gövdeye birleştirilmiştir. Telleri ip veya sırmadandır. Arşeye at kılı takılır. Çalgı aletinin uzunluğu yaklaşık 60 cm, arşe 57 cm’dir.

İtelmenlerde kendi kendine ses çıkartan (sallanarak, birbirine çarparak) *treşotka* türünde bir çalgı aleti (resim 24) mevcuttur, adı bilinmemektedir.

Resim 22. Nivhi flütü. Resim 23. Çastigre. Resim 24. Kamçadalov treşotkası.

Anadırs’tlarda (Ruslaşmış Yukagirler) çalgı aletleri şekil olarak kemanı ve balalaykayı andırmaktadır. Tek parça ağaçtan oyularak, kapak ise ince bir tahtadan yapılmaktadır. Üç teli vardır, iki tel başta, üçüncüsü boyunun aşağı kısmında, baş kısmı kıvrık şekildedir. Uzunluğu yaklaşık 80 cm’dir.

Eskimoların çalgı aletleri derili, vurmali *sehuyak*’dur (davul). Çukotların *yarar*’ı ile benzerliği vardır. Eskimo davulları yuvarlak veya hafif oval formdadır, ölçüleri ortalama 55x47 cm (bazen 85 cm’ye) kadardır. Deri çok ince bir çembere sarılır, davul bu şekilde yassı bir görünüm alır

ve ağırlıkça hafif olur. Davulun yanına tahtadan küçük kabza monte edilir. *Sehuyak*, bayramlarda danslar ve türkülerin icrasında çalınır.

Sibiryalı halklarının çalgı aletleri arasında bütün türlere ait örnekler görüyoruz: telli-pizzicato (çekmeli), yaylı, üflelemeli-flütler, dilli düdükler; derili ve kendi kendine ses çıkaranlar. Bu aletlerden kimileri oldukça özgündür. Bu çalgı aletlerinin ayrı numuneleri müzelerimizde mevcut iken, onların nasıl sesler çıkardıklarını incelemek daha zor olacaktır. Bizzat yerinde hızlı ses kayıtlarının gerçekleştirilmesine ilişkin çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda Sovyet çalgı aletleri ustalarına, kendi müzik kültürlerini zenginleştirerek kardeş halkların kültürleriyle yakınlaşma sağlamak, sahip oldukları millî özellikleri de muhafaza ederek farklı türdeki bu çalgı aletlerini geliştirmek ve halk müziği icrasında olduğu gibi Sovyet klasik-bestecilerin çağdaş eserlerin icrasında da kullanılmasını sağlamak gibi önemli ve itibarlı bir görev düşmektedir.

Kaynakça

- Berlinski P. (1933). *Mongolskiy Pevetsi Muzikant Ul'dzuy Lubsan Hurçi*. Moskova.
- Bogoraz V.G. (1901). *Sbornik Muzeya Anttopologii i Etnografii*, İAİ, II, SPb.
- Bogoraz V.G. (1939). *Çukçi*. Leningrad.
- Brailovskiy S.N. (1901). *Jivaya Starina*, vıp. III-IV.
- Bulgakov V. (1905). *Ruskaya Muzikalnaya Gazeta*, No.2.
- Danilin A. (1936). *Sovetskaya Muzika*, No.12.
- Gluşkov İ.N. (1900). *Etnografiçeskoe Obozrenie*, XLV, No.2.
- Jochelson W. (1905-1908). *The Koryak*, New York.
- Kalaçev A. (1896). *Jivaya Starina*, vıp. III-IV.
- Kenel A. (1950). *Sovetskaya Muzika*, No.4.
- Leontoviç S. (1897) . *Zemlevedeniye*, vıp.III-IV.
- Makariy İ. (1853). *Vestnik Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*.
- Ostrovskih, P. (1895). *Jivaya Starina*, vıp. III-IV.
- Patkanov, S.K. (1891). *Jivaya Starina*, vıp. III.
- Peyko N. ve Şteyman İ. (1940). *Sovetskaya Muzika*, No.2.
- Rijkin İ. (1936). *Sovetskaya Muzika*, No.12.
- Seroşevskiy V. (1893). *İzv.Vost.-Sib.Otdela Russk.Geogr.Obş.*, XXIV, No.12, İrkutsk;
- (1900). *Opisaniye Etnografiçeskih Kollektzii Minusinskogo Muzeya*, vıp. IV, Minusinsk;
- (1871). *Spiski Naseleñnih Mest Rossiyskoy İmperii*, LX, SPb.
- SSCB Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnografya Müzesi (MAE).
- SSCB Halkları Devlet Etnografya Müzesi.
- SSCB Halkları Devlet Tiyatro ve Müzik Araştırmaları Enstitüsü Koleksiyonları.

Extended Summary

This work encompasses the topic of Siberian musical instruments outside the framework of their use in religious rituals. The paper contains interesting information about the instruments of the Siberian Turkish peoples namely as Altai, Khakas, Tuva and Yakut and musical tools indigenous to them. In the Turkish epic tradition different instruments have importance. Today's Siberian Turkish people and their surrounding people's instruments used in modern music performances and orchestras and instruments considered prototypes will draw attention of everyone.

Percussion instruments can be divided up into several groups: stringed, woodwinds, percussion and self-playing. Only, each group of instruments has different ways of being played; for example – one might play the stringed instrument in different ways - with a bow, or by using the pizzicato (by plucking the instrument with one's fingers), or shelve - by percussive tapping. Woodwind instruments also had some variations, some of these musical instruments were played by blowing into them, and other instruments were played by inhaling, i.e. pulling air into themselves. As an example of the diversity of the instruments, some people played these instruments for festival celebrations, some in everyday live, some used the instruments during a hunt to mimic the noises of various animals, some instruments could be played by everyone, and some were used in epic tale songs (musical sagas) here the instrument was chosen to accommodate the story being told.

The way the instruments were made, the materials they were made from and their particular specifications, their way of being played, structures, their ways of tuning, and the kinds of sounds they produced were studied. It is clear to see that Siberian's Turkish and other neighbouring people's instruments resemble each other in many ways.

Some instrument's sound quality and playability have been improved. This work touches on the need to quickly make recordings of the rarest of these instruments to establish and preserve them.

The information presented in this study was obtained mainly during the study of the collections located at the Museum of Anthropology and Ethnography of the USSR Academy of Sciences, the State Ethnographic Museum of the People of the USSR and the State Institute of Theatre and Music Research, also some written sources were used.

The multi-stringed pizzicato (drawstring), which resembles a "arp" in the group of Ugorian people, including the Khanty (Ostyaks) and Mansi (Voguls). This instrument resembles a long-necked bird with an external appearance "tor-sapl-yüh" is quite common. The number of strings of the instrument can be from five to nine, and its sound resembles gusli. Another instruments which is common in these people are "nars-yüh, nerp, tumra or dumran". In Khanty and Mansions people, musical instruments are being used for the purpose of performing melodies and accompanying dances with songs.

In the Selkups, there are a string and wind instrument “puzi” and a multi-stringed instrument “pınır”. These two instruments are in “nars-yüh” type which can be seen in the Khanties and Mansions. However, in the Samoyed people, the number of instruments are not so high.

Sub descendants of Turks: Khakas, Tofas, Altaians and Tuvas also have stringed, blown and self-clinking instruments that take the first place among instruments.

“Topshur” can be spotted in all the people mentioned above. The Khakas call this instrument “homis, komis”, the Tofas “tsarti-kobus”, the Tuvas “topojurul, topshulur”, the Altaians “topshur”. Moreover, the “binary, chathan, chadtigan, pizanchi” are common. Pizanchi has an association with the Buryat-Mongolian khuchiru instrument.

Of the blown instruments, the “shogur, abirga”, which is a type of flute in the Altai, “pırgı” in the Hakas, and “pırgı” in the Tuvas are the most notable instruments in the Altai. Besides, “abirga” is used as a hunting whistle through hunting. Simisha is also an instrument being used at hunting time. Another instrument with the blowing function is the sur, bishkur.

The most notable instruments in string class are the “hur, huchir, iocin, chanza” or “shanza, bure, gong and kırıppa”.

Other people of Siberia such as Evenks, Udegs, Golds, Chukchi, Ulchi, Koryaks, Gilyaks, Itelmen, Yukargirs, Eskimos and Yakuts had a wide variety of instruments as well. These instruments are made of materials that can be obtained from these regions.

Nowadays, many instruments have disappeared, some of their samples can only be preserved in museums. In time, traditional instruments are replaced by technological and modern instruments. Although this situation, it should be emphasized that the instruments that are the subject of this study, the last examples of which can only be preserved in museums today, are considered the predecessors and ancestors of modern instruments, and modern instruments are inspired by them. Culture is the identity of people, and the most efficient and simplest way to pass down this identity from generation to generation can be achieved by music. The best and surest way of getting to know a folk band is to study the music created by that folk. Folk hides all its social and cultural codes into its own music creation. Joy, grief, enthusiasm, ideals, worldviews of a folk can be seen in the music which the folk created. Therefore, people learning the instruments of the Siberian people will help them to learn and comprehend better the culture of the folk groups to which they belong, and determine the relationships between them. From this point of view, this study will be fruitful. Perhaps, by using the information implied in such studies, instruments that are now only preserved in museums can be reproduced.

